

HARSÁNYI PÁL A REFORMKORI EGYHÁZPOLITIKÁBAN

PÁL HARSÁNYI IN CHURCH POLICY OF THE HUNGARIAN 'REFORM ERA'

Fazekas Csaba
Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Harsányi Pál pesti ügyvéd volt, az 1830–1840-es években sokoldalú közéleti tevékenységet is folytatott. Voltak szépirodalmi kísérletei, dolgozott folyóirat-szerkesztőként, több országgyűlésen is részt vett. Az ún. magyarországi „reformkor” második vonalbeli közszereplő értelmiségijének számított. Már fiatalon a liberális eszmék vonzáskörébe került, személyes kapcsolatokat épített ki az ellenzéken belül. Református családból származott, részben ezzel függ össze, hogy különös érdeklődést tanúsított a kor heves egyházpolitikai vitái iránt. A vegyes házasságok szabályozása ügyében a szabadelvű ellenzék törvénysértéssel és intoleranciával vádolta a katolikus püspököket. Harsányi Pál nyilvános beszédeiben és egy kéziratban terjedt tanulmányában határozottan kiállt az egyházak egyenjogúsága és az állam–egyház szétválasztása mellett, valamint követelte a katolikus egyház középkori kiváltságainak felszámolását. Mindenképpen feltételezhető, hogy Harsányi a Habsburg Birodalom titkosszolgálatának ügynöke volt, és bizalmas jelentéseket írt a kortársairól. A tanulmány végén az ezzel kapcsolatos hipotézisek összefoglalása olvasható.

ABSTRACT

Pál Harsányi was a lawyer in Pest, and in the 1830s and 1840s he had also many public activities. He had some experiments in literature, worked as a journal editor, and participated in several term of parliament. He was a typical 'second-line' public intellectual of the so-called 'reform era' in Hungary. He was attracted to liberal ideas from an early age and developed personal connections within the opposition. He was born in a Calvinist family; it is partly due to this that he took a special interest in the heated church political debates of the time. In the case of the regulation of mixed marriages, the liberal opposition accused the Catholic bishops of law-breaking and intolerance. Pál Harsányi in his public speeches and in a manuscript study, argued strongly for the equal rights of the churches and the separation of church and state, and called for the abolition of the medieval privileges of the Catholic Church. Meanwhile, Harsányi is believed to have been an agent of the secret police of the Habsburg Empire, writing confidential reports on his contemporaries. At the end of article, a summary of the relevant hypotheses is given.

Kulcsszavak: reformkor, egyházpolitika, vegyes házasságok, Harsányi Pál

Keywords: 'reform era', Church policy, mixed marriages, Pál Harsányi

Harsányi Pál (1806–1883) Szabolcs megyei református családból származott, tanult Sárospatakon, Lőcsén és Késmárkon, 1830-ban szerzett ügyvédi képesítést. Amellett, hogy korának egyik ismert pesti ügyvédje volt, az 1830–40-es években aktív közéleti tevékenységet is kifejtett. Alábbiakban vázlatosan próbálom bemutatni e közéleti tevékenység néhány elemét, különös tekintettel a reformkori egyházpolitikai vitákra, melyekből Harsányi Pál igyekezett kivenni a részét.

1. Harsányi Pál az 1830-as években

Rokona (unokatestvére) volt Harsányi Sámuel (1808–1885) református lelkész, később a szabadságharc idején tábori lelkészként vált ismertté,¹ az 1832–36. évi országgyűlés alatt egy ideig együtt laktak Pozsonyban.² Harsányi Pál ekkor, illetve az 1839–40. évi országgyűlésen távol lévő főrend követeként vett részt az országgyűlés munkájában. Az 1830-as években több szépirodalmi kísérlete is volt, írt verset, útirajzot, munkatársa volt a *Jelenkor* és a *Társalkodó* c. lapoknak, szerkesztette a *Mulattató* c. szépirodalmi sorozatot, Orosz József mellett társszerkesztőként vett részt a *Századunk*, illetve a *Fillértár* c. folyóiratok összeállításában is.³ Egyik első fordítója volt Molière drámájának,⁴ irodalomszervező munkája során ismertté vált a Kisfaludy Károlynak tervezett emlékmű kapcsán kritikus véleményét megfogalmazó röpiratáról, melynek kapcsán még Vörösmarty Mihály is vitriolos epigrammát intézett hozzá.⁵

Az 1832–36. évi országgyűlésen nyilvános közszerepléséről nem tudunk, viszont aktívan bekapcsolódott az ekkor szerveződő liberális ellenzék tevékenységébe. (Egy feltételezés szerint Harsányi is készített – Kossuthhoz hasonlóan – kéziratot beszámolókat az országgyűlés tárgya-

¹ *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Bp. 1999. 14–15, 66, 133–134.; *Zakar Péter*: „Adjon Isten háborút!” Harsányi Sámuel református lelkész élete. In: Szij Rezső 90 éves. Írások az ünnepezt tiszteletére. Szerk. Csohány János. Bp. 2005. II. 682–713.

² *Harsányi Gusztáv*: Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926. 19.

³ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1896. IV. 478–479.; *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. Bp., 2011. 2. 1352.

⁴ *Bayer József*: Molière „Képzelt beteg”-ének első magyar fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények 6. (1896) 1. sz. 59–66.

⁵ *Harsányi Pál*: Egy kis észrevétel folyó esztendei januarius 25. napján kiadott felszólításra a magyar nemzethez. Pesten é.n. [1831] A Kisfaludy-emlékmű ügyéről részletesebben: Vörösmarty Mihály: Kisebb költemények, II. 1827–1839. Szerk. Horváth Károly. (Vörösmarty Mihály összes művei 2.) Bp. 1960. 477–478. Kazinczy Ferencnek az ügyben Harsányihoz írott válasza: *Halmy Gyula*: Ereklék Kazinczy Ferenc után. Sárospataki Füzetek 10. (1866) 79–82.

lásairól.⁶) A kortársak „Kossuth híveként”, a liberális eszmék elkötelezett képviselőjeként jellemezték,⁷ aki 1836-ban felajánlotta, hogy Kossuthnak a liberális katolikus Lamennais abbé könyvéről készült fordítását külföldre juttatja megjelentetés céljából.⁸ Később szerkesztőtársa, Orosz József jelentette a hatóságoknak, hogy Kossuth vallásszabadságról és a magyar országgyűlésről készült munkáját Harsányi akarja külföldre csempészni, aki borkereskedőként kért és kapott utazási engedélyt. Harsányit Salzburgban feltartóztatták, de sok egyéb kézirat mellett a keresett Kossuth-tanulmányokat nem találták meg nála.⁹ „Ultraliberálisnak” minősítették, figyelemzetést kapott, de elengedték, ekkor még úgy tervezte, hogy lefogása és meghurcolása esetéből országos botrányt kavart, mindenféle radikális lépéseken gondolkodott, ám ilyen irányú szándékáról végül leteremt.¹⁰ Kossuthot a *Törvényhatósági Tudósítások* c. lapjáért 1837. május 4-e éjjelén letartóztatták és perbe fogták, az ezt követően tartott bizalmas ellenzéki értekezleten Harsányi neve is felmerült, mint aki folytathatná a folyóirat szerkesztését.¹¹

Az 1839–1840. évi országgyűlésen is távol lévő főrend követeként vett részt, ahol már rendelkezünk dokumentált hozzászólásaival az 1839. június 8-i, illetve 15-i kerületi ülésekről.¹² A reformkor egyik rendszeresen visszatérő kérdéséhez, az országgyűlési szavazatok ügyéhez szólt hozzá. (1825 után a rendi országgyűléseken a vármegyei követek szavazatait jelenként számolták, a szabad királyi városok és a káptalanok küldöttei ugyanakkor csak egy-egy kollektív szavazatot adhattak le.) Harsányi először azt hangoztatta, hogy amennyiben a fejenkénti szavazatjogot biztosítják a városok és a káptalanok küldötteinek, akkor a távol lévő főrendek követei is joggal kérhetik ugyanezt, egy héttel később ezt ismételte meg, hozzátéve, hogy igazságtalannak tartja az aktuális rendszert, amikor a szabad királyi városok követeit csak a városi tanácsok és a választott polgárság delegálja, nem pedig a városlakók közössége.

Az országgyűlés előtt, illetve alatt igyekezett az ellenzéki politikusok társaságában mutatkozni, például Wesselényi Miklós egy titkosrendőri jelentés szerint (talán éppen Harsányi jelentése szerint, ld. erről alább) Harsányinak fejtegette az 1839. évi Szabolcs vármegyei követválasztáson általa

⁶ *Pajkosy Gábor*: A reformkori Országgyűlési Tudósítások. Levéltári Közlemények 66. (1995) 1–2. sz. 121–136, 122.

⁷ *Tábori Kornél*: Titkosrendőrség és kamarilla. Akták–adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bp. 1921. 281.

⁸ Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Szerk. Barta István. (Kossuth Lajos Összes Munkái, VI.) Bp. 1966. 423.

⁹ Uo. 459.

¹⁰ A történetekről részletesen: *Eduard von Wertheimer*: Eine ungedruckte Charakteristik des Baron Nikolaus Wesselenyi. Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften 4. (1915) No. 1. 113–131, 115–123.

¹¹ *Tábori K.*: Titkosrendőrség és kamarilla i.m. 19.

¹² *Szerencs János*: 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. Bp. 1877. 13, 27–28.

támogatandó Teleki László esélyeit.¹³ Más alkalommal, amikor az ellenzéki követek előkészítő megbeszélést tartottak Deák Ferenc 1839. október 4-i köszöntésére, felmerült, hogy Harsányi mondja a második köszöntő beszédet.¹⁴

2. Az országgyűlések között, 1841–1843

2.1. Harsányi Pál röpirata a vallásszabadságról, 1841

Az 1839–40. évi országgyűlés egyik legfontosabb vitája egy új vallásügyi törvény megalkotásához kapcsolódott, mely a protestánsok két legfontosabb sérelmét (a vegyes házasságok, illetve az áttérések ügyében a katolikus egyház privilégiumait) volt hivatott orvosolni. Az 1791. évi XXVI. tc. 15. §-a azt mondta ki, hogy vegyes vallású felek csak katolikus pap előtt köthetnek érvényes házasságot, azonban ezt az egyház nem akadályozhatja, továbbá a frigyből született gyermekek katolikus apa esetén katolikusnak keresztelendők, ellenben protestáns apa esetén a fiúgyermekek „követhetik” apjuk vallását is.¹⁵ Sérelem volt továbbá, hogy katolikus papok gyakran kértek a protestáns féltől a születendő gyermekek katolikus keresztelését biztosító nyilatkozatot (reverzális) a vegyes házasság megkötésekor. 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök körlevelében tiltotta meg papjainak a reverzális nélküli vegyes házasságok megáldását, erre az esetre a passiva assistentia (áldás nélküli tudomásulvétel) egyházi eljárását írta elő. Az ellenzék nyílt törvénysértést látott az ügyben (mivel a törvény szerint nem akadályozhatja a katolikus pap a vegyes házasság létrejöttét), de sem ennek orvoslására, sem a hasonló ügyeket megelőző új vallásügyi törvény megalkotására nem került sor az 1839–40. évi diétán.¹⁶ 1840 júniusában a katolikus püspöki kar – azért, hogy a következő országgyűlésre halasztott vallásügyi törvény ügyét előre meggátolja – a Lajcsák-féle rendelkezést valamennyi katolikus egyházmegyében életbe léptette. (Továbbá Lonovics József csanádi püspököt Rómába küldték, hogy XVI. Gergely pápától megszerezze az egyházi állásfoglalást a magyarországi vegyes házasságok ügyében.) A vármegyékben óriási felzúdulás támadt a püspökök előírásai nyomán, és többségük (az ellenzéki, illetve az 1791. törvény megsértését elismerő mérsékelt körök hatására) ellenlépésekre szánta el magát. 1840 augusztusában Pest vármegye volt az első,

¹³ *Takáts Sándor*: Emlékezzünk eleinkről. Bp. é.n. [1928] 529.

¹⁴ *Takáts S.*: Emlékezzünk eleinkről i.m. 559.

¹⁵ 1791. évi XXVI. tc. „a vallás ügyéről”. – Ezer év törvényei. Online: <https://net-jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (letöltés: 2023. december 21.) (a továbbiakban: Magyar Törvénytár.)

¹⁶ A vonatkozó irodalomból ld. például: *Fazekas Csaba*: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Bp. 2008. 19–34.; *Peter Šoltés*: Confessionally mixed marriages. Legal norms and social practice in the Kingdom of Hungary up to 1848. *Historický Časopis* 63. (2015) No. 5. 813–845.

ahol úgy határoztak, hogy a vegyes házasságok egyházi megáldását megtagadó papokat perbe fogják, és az 1647. évi XIV. tc. előírása szerint súlyos pénzbüntetésre ítélik, továbbá az uralkodótól kérik a törvénytörtő püspöki körlevelek megsemmisítését, új országgyűlés összehívását.¹⁷ A vármegyék egymás után vették át az áldásmegtagadó papokkal szembeni intézkedések bevezetését, valamint az azt megalapozó érvelést (Pest mellett a legnagyobb visszhangot Zala vármegye – Deák Ferenc által inspirált – 1841. január 11-i közgyűlése váltotta ki), a püspöki kar intézkedése mellett csak Esztergom, Heves-Külső-Szolnok és Sáros vármegyék álltak ki.

Esztergom vármegye 1841. január 14-i közgyűlésén törvényesnek és jogosnak nyilvánították a papság eljárását, ilyen értelmű feliratot fogadtak el, mely széles körben ismertté tette a konzervatív-egyházi „jogvédő” érvelést.¹⁸ Esztergom vármegye örökös főispánja a mindenkori esztergomi érsek volt, de a törvényhatóság amúgy is a konzervatív, egyházi politika bástyájának számított.

Harsányi Pál Esztergom említett körlevelének olvasása nyomán jutott arra a gondolatra, hogy ízekre szedi a katolikus egyház törvénytelen és etikailag is elfogadhatatlan magatartását a vegyes házasságok ügyében, a témában született tanulmánya azonban nem jelenhetett meg nyomtatásban.¹⁹ Ismertté mindazonáltal válhatott, erre utal, hogy Nagy Pál, a katolikus egyház politikai szócsövének számító *Nemzeti Újság* szerkesztője például kötelességének érezte Kopácsy József esztergomi érseknek megküldeni a veszélyes tartalmú iromány hozzá érkezett másolatát.²⁰ (Értelemsze-

¹⁷ *Fazekas Csaba*: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában. (1840–1841) In: Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk. Kertész Botond. Bp. 2004. 70–106.; 1647. évi XIV. tc. „azoknak a büntetéséről a kik templomokat, paplakokat, iskolákat és jövedelmeket foglaltak el és a vallás ügyében kelt más törvényeket megszegték és annak végrehajtása módjáról”. – Magyar Törvénytár.

¹⁸ A felirat önállóan is napvilágot látott: Tekintetes Esztergom vármegyének 1841-dik esztendei Boldog asszony hó 14-dik napján tartott köz gyűléséből a vegyes házasságok tárgyában az ország minden tekintetes megyéihez írtt levele. Esztergom 1841. A sajtóban számos helyen megjelent: Pesti Hírlap, 1841. január 20. 46–47; Nemzeti Újság, 1841. február 3. 37–38; Egyházi Tudósítások, 1841. február 14. 49–57; Századunk, 1841. február 25. 124–127.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 47. Benyovszky család iratai. 36. cs. 421–424. Sajtó alá rendezésére: *Fazekas Csaba*: Harsányi Pál kiadatlan röpirata a vallásügyről 1841-ben. (2024. Megjelenés előtt.)

²⁰ Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL.) Kop. Cat. 39. Mixta matronia. 1266. cs. sz.n. Nagy Pálról és szerkesztői irányvonaláról: *Dezsényi Béla*: Nemzeti Újság, 1840–1848. Nyolc év egy konzervatív hírlap történetéből. Regnum 4. (1940/1941) 313–356. 314–317; *Balázs Attila*: A Nemzeti Újság és szerkesztői. Magyar Könyvszemle 122. (2006) 2. sz. 218–237. 219–224.

rúen az ő lapja sem közölte, bár ebben az esetben ez magától értetődőnek számított.)

Harsányi Pál valóban szenvedélyes hangú publicisztikában tette elemzése tárgyává az esztergomi feliratot. A kor „hitvitáira” jellemző történeti érveléssel próbálta igazolni, hogy a katolikus egyház által képviselt vallási fanatizmus mennyire veszélyes a társadalom egészére. Ha röpiratának eszmei háttérét akarjuk megrajzolni, abban egyszerre fedezhetjük fel a protestantizmus szellemi hagyatékát (főleg, amikor a római katolikus egyház múltbeli bűneiről értekezett), valamint kora modern liberalizmusát (amikor a vallás szabad gyakorlásáról, az állam–egyház viszony új alapokra helyezéséről és a felekezetek egyenjogúságáról írt). Gondolkodásának ez a két kiindulópontja egyaránt arra a következtetésre sarkallta, hogy a katolikus egyház főpapjainak tevékenysége nem is értelmezhető vallási keretek között, az egyházi rend nem más, mint saját világi érdekei (vagyonja és társadalmi-politikai befolyása) felett szigorúan őrködő „oligarchia”, melynek célja a felvilágosodás megakadályozása, a középkori állami és társadalmi viszonyok változatlan fenntartása. A klérus céljai érdekében önkényesen értelmezi a törvényeket, valamint kiforgatja valódi jelentéséből a közélet alapjait képező kifejezéseket, például a vallás szabad gyakorlása alatt igazából saját kiváltságainak megőrzéséről beszél – vélekedett. A vegyes házasságok ügyében tanúsított törvénytelen és intoleráns magatartása mögött sem elvi vagy teológiai szempontok állnak – írta –, hanem nagyon is aktuálpolitikai megfontolások, melyek a főpapok középkori eredetű kiváltságaik elvesztése miatti aggodalmából fakadtak. Lényegében a világi hatalom megszerzésével és befolyásolásával vádolta kora katolikus egyházát, mely irányítása alatt akarta tartani az uralkodót és a politikai intézményrendszer egészét. Harsányi úgy vélte, ennek véget kell vetni, a „modern idők” az állam–egyház elválasztását, a katolikus egyház kizárólag vallási (és nem politikai-közéleti) szerepvállalását indokolják. Nagyon is előremutató gondolat volt szövegében, hogy a házasságot a társadalom alapegységét létrehozó polgári szerződésnek, és nem valamiféle vallási közösségként értelmezte.

2.2. Harsányi Pál Pest vármegye közgyűlésein, 1842–1843

Harsányi nemcsak kéziratban maradt röpirat-kísérletével, hanem nyilvános közszerepléseivel is kiállt a liberális egyházpolitika mellett általában, illetve konkrét kérdésekben is. Erre a közéleti terepet Pest vármegye közgyűlése jelentette számára, amely fő kezdeményezője volt a vegyes házassági vitákat lezáró törvényalkotásnak, illetve az azt megakadályozni hivatott papok és főpapok megbüntetésének.

Arról egyelőre nincsenek adataink, hogy 1840–1841 folyamán részt vett-e a vármegye közgyűlésein, és ott nyilvános beszédet tartott volna.²¹

²¹ Legalábbis az ezt az időszakot részletesebben dokumentáló Szűcs Miklós naplójegyzeteiben nem bukkan fel a neve: Szűcs Miklós naplója, 1839–1849. Szerk.

Feltételezhetjük, hogy ott volt viszont a vármegye 1842. január 31-i közgyűlésén, mely a katolikus egyházzal szemben további radikális döntésekre ragadtatta a „vezérmegyét”.²² Az 1842 májusában tartott vármegyei közgyűlésen viszont szóba került, hogy a központi kormányzervek határozott felszólítása ellenére Pest vármegye nem vonta vissza a büntetőeljárás javítása ügyében hozott intézkedéseit, amire Harsányi megjegyezte, hogy a királyt képviselő kancelláriának és helytartótanácsnak inkább a klérust kellene rendreutasítania a vármegyék helyett.²³

A vármegye június 8-i közgyűlésén ismét szóba került a főpapokkal szembeni jogi és politikai eljárás kérdése. (A január 31-i közgyűlés határozata folytán a vármegye hivatalosan felszólította Kopácsy érseket a vegyes házasságok ügyében kelt körlevelei visszavonására, különben kilátásba helyezték ellene az 1647. évi XIV. tc. alapján az eljárás megindítását. Az érsek nem volt hajlandó átvenni sem a vármegyei határozatot.) Így a júniusi közgyűlésen kemény felszólalások hangzottak el a klérussal szemben, egy kimutatás szerint hét határozottan liberális beszéd hangzott el, köztük – Kossuth Lajos, Eötvös József, Ráday Gedeon és Nyáry Pál mellett – Harsányi Pálé is.²⁴ Két különböző beszámolóból nagyjából hozzászólása

Kilián István. Miskolc 1981. (Documentatio Borsodiensis, 3.) 85–114.

²² Konkrétan arról volt szó, hogy XVI. Gergely pápa 1841 áprilisában apostoli brevet intézett a magyar papsághoz, amelyben elfogadhatónak tartotta a vegyes házasságok protestáns lelkész előtti megáldását, de katolikus pap előtti esketéskor ragaszkodott a reverzálishoz, valamint ennek hiányában a passiva assistentia gyakorlatához. Uralkodói jóváhagyással (placetummal) Kopácsy esztergomi érsek a pápa rendelkezését 1841 novemberében nyilvánosságra hozta – Pest vármegye súlyos törvénysértésnek minősítette a placetumot, illetve a magyar törvényekkel ellentétes egyházi nyilatkozat kihirdetését. *Vázsonyi Vilmos*: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bp. 1893. 86–88. Harsányi részvételével kapcsolatosan ld. 32. sz. jegyz.

²³ Almásy István jelentése Kopácsy József érseknek, 1842. május 8. – EPL. Kop. Cat. 39. 1266. cs. sz.n.; *Fazekas Csaba*: Pest vármegye közgyűlése, 1842. május. (Forrásközlés.) Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 26. (2022) 2. sz. 71–87. 77. Megjegyzés: a reformkori megyegyűlésekről különösen alapos és részletes jelentések készültek Kopácsy József esztergomi érsek részére, volt, aki önszorgalomból, volt, aki egyházi megbízottként készített tartalmas beszámolókat, értelemszerűen különösen az egyházpolitikai tárgyalásokról. Emellett ezek a jelentések beszámolnak a „közhangulatról”, háttér-megbeszélésekről, a vármegyei határozatokat előkészítő politikai akciókról is, ami e forráscsoport fontosságát tovább növeli. Vö.: *Pajkossy Gábor*: Sedlnitzky magyarországi besúgó 1848 előestéjén. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából. (1785–2011) Szerk. Csóka Ferenc. Bp. 2012. 31–41. 34.

²⁴ Majláth János jelentése Kopácsy József érseknek, 1842. június 9.– EPL. Kop. Cat. 39. 1261. cs. ad 51. sz.

is rekonstruálható. Először arról beszélt, hogy az első súlyos törvénytérést a főpapok követték el, így viselniük kell a jogi következményeket („a politikai térre vitt vallásügy, mint mindenkor, most is legkellemetlenebb. Ezt maga a klérus eszközölvén, természetes, hogy az akció reakciót szült”), ezért határozottan az esztergomi érsekkel szembeni jogi eljárás („akció”) megindítására szavazott.²⁵ A Kopácsy részére készült másik tudósítás így örököltette meg Harsányi felszólalását: „Harsány[i] prókátor [= ügyvéd] sürgetvén az 1647:14. [törvény] folyamatba tételét azon hierarchia ellen, kinek annyi századoknak alatt a kormány vala rabja, és aki garázdálkodni soha meg sem is szünend, ha szüntelen kémélletes lesz eránta a T.R.R. [= tekintetes karok és rendek] eljárása. Ha e tárgyat vallásinak bérmálja a hierarchia, jele, hogy azt sem tudja, mi a vallás; a vallás az, melynek neve alatt a papok annyiszor garázdálkodtak, annyi visszaéléseket elkövettek, holott minden *üdüből* tudni való, hogy a papoknak legkevesebb vallásuk vala.”²⁶

1843 tavaszán nagy izgalom és előkészületek előzték meg az országgyűlést, a követválasztásokhoz és a követutasításokhoz heves közgyűlési viták társultak. Pest vármegye négynapos, 1843. márciusi közgyűlésén egy alkalommal Harsányi Pál is szót kért, arról beszélt, hogy véleménye szerint eltérő a nemesi és az egyházi birtokok jogi természete, előbbieket „az eredeti ősi nép tagosztálytól származtatá”, utóbbiak viszont „későbbi eredetűek lévén, a státus új diszpozíciója alá eshetnek”.²⁷ Ebből azt következtette, hogy az állam most is hozhat intézkedést az egyházi birtokok ügyében, „de törvény által, nem pedig egyoldalúlag a kormány által”. Hozzátette még, hogy az egyházi birtokok jövedelmeit más, közös célokra kellene fordítani. (Minden bizonnyal Borsod vármegye indítványát támogatta, ahol az egyházi birtokok felesleges jövedelmeinek népszerűvelés céljaira fordítását hozták javaslatba. A radikális egyházpolitikai javaslatot a vármegyék többsége nem támogatta.)

3. Harsányi Pál az 1843–44. évi országgyűlésen

Az 1843–44. évi országgyűlésen Harsányi Pál immár nem távollévő főrend, hanem Bakabánya szabad királyi város követeként jelent meg – igaz, csak rövid időre. Eleve az eredetileg megválasztott követ visszalépése nyomán delegálták, és küldői pár hónappal később vissza is hívták – ebben nyilvánvalóan radikális politikai nézetei játszottak döntő szerepet. 1843. május 30-tól szeptember 21-én történt lemondatásáig volt Bakabánya országgyű-

²⁵ Névtelen jelentés (valószínűleg Nagy István Pest vármegyei főjegyző) Kopácsy József érseknek, 1842. június 8. – EPL. Kop. Cat. 39. 1261. cs. ad 51. sz.

²⁶ Almássy István Kopácsy József érseknek, 1842. június 8. – EPL. Kop. Cat. 39. 1266. cs. sz.n.; röviden: *Fazekas Csaba*: Eötvös József és Kossuth Lajos Pest vármegye közgyűlésén, 1842. június 8. In: *Hat évtized a régióban. Ünnepi kötet dr. Rémiás Tibor 60. születésnapjára.* Szerk. Mohácsi Endre. Nyíregyháza 2022. 55–65. 61.

²⁷ Almássy István Kopácsy József érseknek, 1843. március 27. – EPL. Kop. Cat. 39. 1266. cs. sz.n.

lési követe (helyébe október 23-án lépett a konzervatív Domokos László), mint a kortársak sokan gondolták, azért, mert a „pecsovicsek visszahívták”.²⁸ Pozsonyi tartózkodása alatt gyakran vállalt nyilvános közszerepléseket, és mindvégig az ellenzék köreiből mutatkozott, június 11-én még bizalmas baráti kirándulásukon is részt vett.²⁹ Ha népszerűségére nem is, de ismertségére utal, hogy a korabeli országgyűlési követek között úgy jellemezték, mint „igen eszes és jó előadású, szépnyelvű városi követ”-et.³⁰

Egyházpolitikai felszólalásai még a liberálisok új vallásügyi törvényt, az állam–egyház viszony liberalizálását követelő beszédei között is határozottnak számítottak. 1843. június 10-én például történeti adatok alapján arról beszélt, hogy a házasságot mindig is polgári szerződésnek kellett tekinteni, a reverzálisokat határozottan törvényellenesnek minősítette, és úgy gondolta, az egyházpolitikai vita végső megoldását csak a polgári házasság általa már ekkor szorgalmazott intézménye fogja elhozni.³¹ Megemlítette, hogy a régi magyar törvények alapján a Rómába panasztétel céljából induló papokat „zsákba varrva a Dunába vetették”,³² rendkívül elítélő hangon szólt a katolikus papság nemzet- és haladás-ellenességéről. Említett 1841. májusi röpiratában kifejtett gondolatát ekkor is hangoztatta, mondván, súlyos következetlenség a katolikus egyház részéről, hogy II. József idején a vegyes házasságok ügyében kelt szabályozást azért elleneztek, mert azokról nem törvény született, most pedig azt akarják megakadályozni, hogy az országgyűlés törvényt alkosson. Ugyancsak hangot adott a röpi-

²⁸ *Kovács Ferenc*: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi ülésének naplója. I–V. Bp., 1893–1894. I. 94, 116.

²⁹ *Király Zoltán*: Bónis Sámuel közéleti pályája 1849 augusztusáig. (PhD disszertáció, DE BTK Történettudományi Doktori Iskola) Debrecen, 2020. 173.

³⁰ *Vachot Imre*: Az alsótáblai terem. In: Országgyűlési almanach. Szerk. Vachot Imre. Pest, 1843. 137–162. 158.

³¹ *Kovács F.*: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. I. 292. A polgári házasság eszméjének ekkor felvetődött fontosságára: *Ballagi Géza*: A nemzeti államalkotás kora, 1815–1847. (A magyar nemzet története, 9.) Bp., 1897. 598.

³² Utóbbi elem tévedésen alapuló túlzás, a zsákba varrás és vízbe fojtás büntetése az 1595. évi XXXIV. tc. szerint nem a papokra vonatkozott, az 1495. évi XXXI. tc. („ha a külföldiek mástól, mint a királytól vagy másoktól, mint a kiknek ebben az országban kegyúri joguk van, kérnek föl egyházi javadalmakat, vízbe kell őket fullasztani”) pedig az uralkodó főkegyúri jogainak szigorú biztosításáról rendelkezett. Érdekes viszont, hogy nagyon élhetett ez az elem a kortársak kommunikációjában, mert Pest vármegye 1842. január 31-i közgyűlésén Kossuth Lajos is emlegette a magyar törvényekkel szemben a római pápától segítséget kérő magyar egyháziak elítélésére. Almássy István jelentése Kopácsy József érseknek, 1842. január 31. – EPL. Kop. Cat. 39. 1261. cs. ad 71. sz.; Kovacsóczy Mihály jelentése Kopácsy József érseknek. Pest, 1842. január 31. – EPL. Kop. Cat. 39. 1266. cs. sz.n. A zsákba varrt és vízbe dobott papokra való hivatkozás azt valószínűsíti, hogy Harsányi Pál részt vett Pest vármegye ezen közgyűlésén is.

ratában kifejtett gondolatnak, miszerint a „tökéletes, általános vallási jog-egyenlőséget” pártolta.

Harsányi egyébként nemcsak egyházpolitikai kérdésekben, hanem minden olyan, törvényhozás elé kerülő ügyben a liberális ellenzék mellett kötelezte el magát, amelyben szót kapott. 1843. július 4-én az ősiség eltörlése mellett érvelt (mondván, az összegegyeztetetlen a magántulajdon polgári fogalmával),³³ július 8-án a magyar nyelv ügyét pártolta,³⁴ utolsó országgyűlési közszereplése alkalmával, szeptember 2-án pedig – a liberálisok rendkívül modern álláspontját megelőlegezve – a halálbüntetés eltörlése mellett érvelt, mondván, a büntetés nem használható fel elrettentésre.³⁵

Legnagyobb visszhangot kiváltó közszereplésére azonban ismét egyházpolitikai kérdésben került sor. 1843. augusztus 11-i beszéde a vallásügyi törvény vitájában elkanyarodott a vallásügyi törvény konkrétan vitatás alatt álló kérdésétől (az átmenet ügyétől), és éles antiklerikális felszólalás formáját öltötte.³⁶ Először arról beszélt, hogy a katolikus papokkal érvelő vitát folytatni egyszerűen értelmetlen (a vallásügyi törvényt már a harmadik országgyűlés vitatja a papság éles ellenállása mellett), semmilyen érv vagy történeti tanulság nem győzte meg őket. („Nem kapacitálta [= nem győzte meg] a klérust a harmincéves háború, nem kapacitálta oly sok polgári vérontás és forradalom, azért igen tudom, hogy én kapacitálni képes nem vagyok.”) Harsányi egyszerűen megelégedte a katolikus papokkal folytatott vég nélküli és terméketlen vitákat, azokat egyszerűen felesleges, a fontos törvények megalkotása elől időt rabló eljárásnak minősítette: „Én részemről kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy engemet küldőim törvényt hozni küldöttek ide, nem pedig ily sok haszontalan polémiát hallgatni, melyeket már oskolás koromban hallottam, s kívül e teremben eleget olvashatok, ha tetszik. Ha az ilyenekbe az ember belemerül, soha vége-hossza nincs, s a klérusnak mindenre felelni akarni, vagy azt argumentumokkal meggyőzni igyekezni, annyi, mint hidat nem keresztül, hanem hosszában építeni akarni a Dunán.” Szenvedélyesen szólt arról, hogy „itt várja hatszáz-ezer polgár, hogy a törvényhozásba bebocsáttassék, és régi alkotmányos jogaiba visszahelyeztessék; itt várja ennek háta megett 10 millió jobbágy, hogy valahára képviselletet kapjon, és sorsa felett az ő befolyásával történjék rendelkezés”, szükség volna a gazdaság modernizációját elindító törvények megalkotására, a népnevelés és megannyi fontos ügy várja az érdemi dönté-

³³ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. I. 503. (Ez a felszólalása nagyon emlékeztetett a Pest vármegye 1843. márciusi közgyűlésén kifejtett gondolataihoz.)

³⁴ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. I. 628.

³⁵ Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. III. Szerk. Fayer László. Bp. 1900. 180–183.

³⁶ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. II. 125–127. Jelentőségéről pl.: Futó Mihály: Az 1843/44-ik évi vallásügyi tárgyalások. V. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 37. (1894) 18. sz. 277–279.

seket – miközben az országgyűlés arra pazarolja az idejét, hogy a papokkal a vallásváltoztatás szabályozásáról vitatkozik. A papság reformokat gátló vagy elodázó magatartása arra kell, hogy sarkallja az országgyűlést – fejtegette Harsányi –, hogy „törvényeket hozzon, melyekkel a polgárok nyugalma és vallásos szabadságát biztosítsa”. A klérus gondolkozásmódja és cselekedetei a nemzeti közösség, a társadalom egésze számára kártékonyak, feldúlják a polgárok nyugalma, amelynek véget kell vetni – mondta. „A klérusnak tulajdonképpen nincsen a törvényhozásban helye, mint nem is látjuk azt a szabad nemzeteknél” – szögezte le, és reményét fejezte ki, hogy a jövőbeni törvényhozásban megszűnik a papság intézményes részvétele. De amíg itt van a papság – mondta Harsányi –, jobb lenne, ha kinyilatkoztatná, hogy a törvények tiszteletére fogja tanítani a híveit, de pont az ellenkezőjét teszi: „Makacs ellenszegülésbe s kemény oppozícióba teszi magát a törvényhozással, megtámadja és szenvedélyesen ostromolja ennek minden törvényjavaslatát, [...] már keletkezésében ráüti a leendő törvényre kárhóztatása bélyegét.” Figyelmeztetett, hogy az egyház jelentős társadalmi befolyása következtében sokakat indíthat a törvényekkel való szembeszegülésre, míg másokat kontraproduktív módon éppen hogy vallástalanságra – mindkét következmény veszélyes. A magyar nemzet és a katolikus egyház érdekei ellentétesek egymással – szögezte le, majd szónoki kérdésben így fogalmazott: „Miért tartja a magyar státus e klérust oly gazdagon ellátva, mikor íme nem is a nemzet vallását, hanem egy más, e nemzetétől különböző vallást követ és hirdet?”

Az elnöklő Szerencsy István személynök figyelmeztette Harsányit, hogy az egyház törvényhozásban elfoglalt helyének megkérdőjelezésével túllőtt a célon, és Jekelfalussy Vince, a pozsonyi káptalan küldötte is önértzetesen fejtette ki, hogy a „nyolcszáz éves magyar törvények” alapján van joguk részt venni az egyház képviselőinek a diétán.³⁷ Az ellenzék tekintélyes politikusaiban azonban egész sora Harsányi mellé állt: Beöthy Ödön, Perczel Mór, Vukovics Sebő, Szentkirályi Mór, Bezerédj István, Klauzál Gábor.³⁸

³⁷ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. II. 131.

³⁸ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. II. 131, 133–134, 137, 141, 143. Perczel Mór egyenesen így fogalmazott: „Még egy jelenet, mint a mai s mi készetve érzendjük magunkat oly eszközökhöz nyúlni, minőket Bakabánya érdemes követe javasolt; készetve leszünk ellenségeknek tekinteni azokat, kik nem szűnnek meg hazánk jelen kritikus állapotában a közállományt felmarcangolni; nem fogunk késni nyilván s fennhangon hirdetni, s az országban szertekürtölni, hogy azok, kik a viszálykodás magvát hintik, nem lehetnek azon mennyei igazságok tanítói, melyeket az üdvözítő az emberiség boldogítására örökségül hagyott.” Uo. 134. Érdekesnek véljük megemlíteni, hogy ezen országgyűlési vita szépirodalmi megörökítésében Harsányit a „legnyakasabb kálvinista követként” jellemezte az utókor, az esemény pedig az író szerint nagy hatást gyakorolt a jelen lévő Madách

Az állam–egyház viszony liberális alapon történő szabályozása mellett határozottan fellépő Harsányi visszahívását a kormánypárti–konzervatív oldal így nyilván megkönnyebbüléssel fogadta, és egyes kortárs utalások arról szólnak, hogy „a bakabányai kitűnő szabadelvű követ [...] helyét Domokos László, a klérus zsoldosa, pisszegések közt foglalá el”,³⁹ vagyis az új városi követ delegálásához a katolikus egyház háttér munkájának is köze lehetett. Harsányi visszahívása mögötti politikai aktivitásra utal, hogy Hont vármegye követe később ismertetett egy petíciót a diétán, miszerint Bakabánya lakosainak túlnyomó többsége Harsányit támogatta volna Domokossal szemben.⁴⁰ Szatmár vármegye ellenzéki-szabadelvű követeit (Kováts Ágostont és Újfalussy Miklóst) is ugyanakkor hívta vissza – kormányzati nyomásra – a törvényhatóságuk, a részükre tartott 1843. október 24-i fáklás ünnepségen Harsányi az ellenzék meghatározó politikusai (Teleki László, Perczel Mór, Klauzál Gábor) társaságában vett részt.⁴¹

4. Kitekintés: Harsányi Pál 1843 után

A reformkor utolsó éveiben Harsányi Pál közszerepléseiről sokkal kevesebb adatunk van. A pesti közgyűlésen, illetve az országgyűlésben radikális felszólalásaival figyelmet keltő ügyvéd aktivitása jelentősen csökkenni látszik. Életrajzi adatai szerint írt cikkeket Kossuth *Pesti Hírlapjába* és 1848-ban a *Kossuth Hírlapjába*,⁴² ezt azonban, ha igaz is, névtelenül vagy álnéven tette, mert egyelőre egyik cikkét sem sikerült azonosítani.⁴³ Bekapcsolódott viszont számos egyesület tevékenységébe, amelyek között kulturális, gazdasági, illetve kifejezetten közéleti-politikai profilúak egyaránt megtalálhatók voltak. A Nemzeti Casinónak már 1839-ben tagja lett,⁴⁴ a következő esztendőben a Pest-Budai Hangász Egyesület részvényese,⁴⁵ 1842 tavaszán pedig rendes tagja lett a Magyar Gazdasági Egyesületnek,⁴⁶ amelynek egyébként a titkári állására már 1836-ban is pályázott.⁴⁷ (Nem ő nyerte el

Imrére. *Harsányi Zsolt*: Ember küzdj!... Madách Imre életének regénye. I–III. Bp. 1932. I. 154–155.

³⁹ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. II. 649.

⁴⁰ Kovács F.: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési i.m. III. 167.

⁴¹ Takáts S.: Emlékezzünk eleinkről i.m. 447–448.

⁴² Wertheimer E.: Eine ungedruckte Charakteristik i.m. 123.

⁴³ Ugyanez a helyzet a *Jelenkor* és a *Társalkodó* 1839–40. évi lapszámaival is, amelyekről egy kortárs életrajz azt írja, hogy azokban Harsányi „számosb cikkei jelentek meg”. *Ferenczy Jakab – Danielik József*: Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Pest, 1856. 103–104.

⁴⁴ A Nemzeti Casino részeseinek névsora, 1839. Szerk. Tasner Antal. Pesten, 1839. 47.

⁴⁵ Honművész, 1840. augusztus 9. 520.

⁴⁶ Pesti Hírlap, 1842. március 24. 209.

⁴⁷ *Vári András*: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon, 1821–1898. Bp., 2009. 58.

a megbízatást.) 1847-ben a Kossuthhoz kötődő Iparegyesület tagnévsorában is találkozunk a nevével,⁴⁸ egyes adatok szerint az Ellenzéki Körbe is belépett, valamint tagja volt a pesti református egyházköztségnek is.⁴⁹

1848-ban először jelölteni akarta magát a népképviselői országgyűlési választáson (Pest-Terézváros kerületében), de hamar visszalépett.⁵⁰ További 1848–49-es, illetve az 1850-es években viselt szerepéről nincs adatunk, minden bizonnyal elfordult a közéletől, ügyvédi praxisának élt. Ebben a politikai rendszerekkel szembeni általános bizalmatlanságának kialakulása játszhatott szerepet (ld. erről alább), viszont később tevékeny szerepet vállalt a művésztárgyaló közösségi életben. Amikor 1861-ben megalakult az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, az alakuló ülésen Harsányi Pál nagyhatású beszédet tartott,⁵¹ a következő évben az igazgató választmány elnökévé választották, tisztségét 1870-ig töltötte be.⁵² Ebben az időszakban is elhitték róla a kortársai, hogy „törül metszett lelkes hazafi és a művészet buzgó híve”, már csak azért is, mert az elsők között ismerte fel Munkácsy Mihály kivételes tehetségét, és határozottan támogatta pályakezdését.⁵³

A képzőművészeti társulat elnöki tisztségéből való távozása után Harsányi figyelme ismét a politika világa felé fordult, és egy terjedelmes kötetben foglalta össze a társadalom szerkezetével, valamint a politikai rendszerekkel kapcsolatos elemzését. Az inkább zavarosnak vagy felületesnek tűnő eszmerendszer lényege nagyjából úgy foglalható össze, hogy az időződő Harsányi Pál szembefordult általában a modernizációval, és az azt megelőző korokat és állapotokat igyekezett kívánatosabbnak feltüntetni, saját korát (vagyis már a dualizmus rendszerét) pedig valamiféle felfordult és eredeti céljaival ellentétes irányba fejlődő jelenségként értékelni. Maga is írt erről műve előszavában, amelyből az is kiderül, hogy ifjúkori heves közéleti érdeklődését hamar csalódottság és kiábrándulás váltotta fel, amit így az 1840-es évek második felére tehetünk: „Fiatal koromban én is részt vettem, rövid ideig, a közügyek tárgyalásainál, de azt kezdem látni, hogy mindenik állami létnél a látszat csal, s amaz ősi lenézett helyett, ma fennálló magasztalt rendszerben, cselekvő részvétellel, a szabadságnak használni sem

⁴⁸ Hetilap, 1847. október 15. 1331.

⁴⁹ *Pálmány B.*: A reformkori magyar országgyűlések i.m. 2. 1352. További egyesületi tagságainak adatai: A Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület 1839-iki évkönyve. Szerk. Kacs Kovics Lajos. Pesten, 1839. 49.; Nemzeti Almanach, 1841. Budán é.n. [1841] X. (Nemzeti Almanach Társaság)

⁵⁰ Közlöny, 1848. július 4. 99.

⁵¹ Hölgyfutár, 1861. április 16. 365.

⁵² *Szmvacsányi Miklós*: Visszapillantás az Orsz. M. Képzőművészeti Társulat 50 éves múltjára. *Művészet*, 1911. 3. sz. 97–158. 121.

⁵³ Uo., 104–105. A Munkácsyval kapcsolatos emlékeit Harsányi meg is írta, bár csak jóval halála után jelent meg: *Harsányi Pál*: Visszaemlékezés Munkácsy pályakezdétére. *Műcsarnok* 3. (1900) 17. sz. 218–220.

lehet, hanem csak ártani, – azért visszavonultam. E másoknak csudálatos és különcös nézetemet nekem azóta bővebb tanulmányozásom és tapasztalásom is igazolta. A legtevékenyebb hazafiak s tiszteletre legméltóbb kormányzók nemes szándéka és jóakarata is ellenkező eredményt vont maga után, mint elérni céloztak és reménylettek. Fáradozásaik jutalma a teljesített honfíúi kötelesség tudata lőn ugyan, de a haza boldogulásában keserűen csalódtak. Téteményök csak ártott a szabadságnak, nem használt. Most pedig a parlament működése is csak káros, ámbár ahhoz vala kötve a jobblét minden reménye, s vér, vagyon és hosszú szenvedés áldozatát hozta a nemzet érette.”⁵⁴

5. Besúgó és radikális ellenzéki – Harsányi Pál reformkori közszerepléseinek dilemmái

A reformkori ellenzék, mondjuk úgy, „második vonalához” tartozó, ugyanakkor a szabadelvű politika mellett több alkalommal nyilvánosan is kiálló Harsányi Pál – jelenlegi tudásunk és adataink szerint – rendszeresen jelentéseket küldött a bécsi titkosrendőrség részére az ellenzék tagjairól, összejövetelien elhangzottakról, megbeszéléseik tartalmáról. A Joseph Sedlnitzky vezette „Polizeihofstelle” irataiban kutatva Wertheimer Ede az 1830-as években a „Hormayer”, Lábán Antal az 1840-es években a „Mihalik Pál” fedőnevű ügynökökben egyaránt Harsányi Pált azonosította,⁵⁵ és ezt megerősítették a reformkori titkosrendőrség történetével legutóbb behatóan foglalkozó Pajkossy Gábor adatai is.⁵⁶ (A kutatók által ismertetett titkosszolgálati akták szerint „Mihalik Pál” az egyik legalaposabb és legaktívabb besúgó lehetett, az 1842 novemberében Popovics Bazil munkácsi püspökről készült jelentés kapcsán is felmerült a szerzősége,⁵⁷ ismert még „Mihalik” 1845-ben Széchenyi Istvánnak az ellenzékhez való viszonyáról, és a Védegylettel kapcsolatos kritikáinak fogadtatásáról szóló beszámoló-

⁵⁴ *Harsányi Pál*: Felfordított állami lét. Bp. 1877. IV.

⁵⁵ *Wertheimer E.*: Eine ungedruckte Charakteristik i.m. 115; *Lábán Antal*: Kortörténeti titkos jelentések Bécsből a száz év előtti magyarságról. *Századok*, 1921–1922. 1–5. sz. 306–329. 306–307. Előbbi szerint Harsányi 1836 decemberében Wesselényi Miklósról adott – rendkívül negatív – jellemrajzot, utóbbi alapján 1842 februárjában az ellenzéki személyiségek baráti összejöveteléről tudósított.

⁵⁶ *Pajkossy Gábor*: Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839). *Aetas* 21. (2006) 4. sz. 5–20. 17.; *Pajkossy G.*: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 38. Általában a reformkori titkosszolgálatokról alapvető a szerző összefoglalása: *Pajkossy Gábor*: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár 2004. 338–344.

⁵⁷ *Molnár Ferenc*: A munkácsi egyházmegye az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc forgatagában. Beregszász–Ungvár, 2023. 81. (A szerző ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy az ügynöknek Mihalik volt a valódi, Harsányi Pál az álneve.)

ja.⁵⁸) Bár elképzelhető névazonosság (vagyis, hogy a besúgó Harsányi Pál talán nem azonos a közszereplővel, a korban más ilyen nevű személyek is éltek és nyilvános működésük is ismert), az idézett tanulmányok alapossága ismeretében jelenleg mégis az tűnik valószínűbbnek, hogy ugyanarról a személyről van szó.

A legalábbis meghökkentő kettősség pontos magyarázatához – ismételve Pajkossy Gábor Toldy Ferenc kapcsán megfogalmazott konklúzióját⁵⁹ – további és alapos kutatásokra van szükség Harsányi Pál esetében is. Jelenlegi ismereteink alapján csak hipotéziseket és kérdéseket fogalmazhatunk meg. Például: Mi készítette a kortársai szemében hazafias, radikális figurát arra, hogy titokban jelentéseket készítsen, volt-e változás az évek során politikai meggyőződésében, az 1848 előtti politikai rendszerhez való viszonyában? Az eddigi ismereteink alapján ugyanis Harsányi („Mihalik Pál”) az egyik leginkább megbecsült hálózati személy lehetett. Az 1820-as évek végéről, 1830-as évek elejéről fennmaradt „ügynöklistákon” még nem szerepel a neve,⁶⁰ 1836-ban viszont már bizonyosan jelentett, és egészen az 1848-as forradalmat megelőző időkig „munkaviszonya” aktívnak, folyamatosnak tűnik. Sőt, az egyik legjobban fizetett besúgó volt (míg a díjazásban részesülő ügynökök többsége évi 100–400 forintot, Harsányi 900 forintot kapott, továbbá „költésztérítést” is élvezett, például a titkosrendőrség fizette azon egyesületek tagdíjait, ahová belépett, és amelyekről utána jelentéseket írt).⁶¹

Harsányi szerepvállalását minden bizonnyal felértékelte az udvar szemében, hogy az 1840-es években Pest iránt volt a legnagyobb az érdeklő-

⁵⁸ Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, 2. Szerk. Vizota Gyula. (Magyarország újkortörténetének forrásai) Bp., 1930. 1037.

⁵⁹ Pajkossy Gábor: Toldy Ferenc pályaképehez. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urban Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Bp., 2002. 180–198. 197.

⁶⁰ Pajkossy Gábor: „Mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe”. Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. In: Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp., 1997. 335–357. 339–342.

⁶¹ Pajkossy G.: Egy besúgó Pesten i.m. 19.; Pajkossy G.: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 38. Viszonyításképpen: 1835-ben Sedlnitzky 64 informátort tartott nyilván, 1844-ben 54, 1846-ban 87 titkos informátor részesült rendszeres fizetésben (utóbbi években több tucatra becsülhető az alkalmi – de fizetésben nem részesülő – jelentéstevők száma). Lábán A.: Kortörténeti titkos jelentések i.m. 314; Pajkossy G.: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 33–34. Meg kell továbbá említeni, hogy a Sedlnitzky-féle „rendőrminisztérium” csak egy volt a bécsi udvar számára információs hálózatot működtető kormányzervek között (jóllehet, talán a legfontosabb), de rendszeresen kapott bizalmas jelentéseket a kancellária, vármegyei ügyészei révén a kamara, az országgyűlések alatt külön titkosrendőri hálózat működött stb. Pajkossy G.: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 31.

dés, hiszen itt működtek az értelmiségi klubok, egyesületek, a sajtó jelentős része, továbbá Harsányinak jó személyes kapcsolatai alakultak ki ellenzéki közszereplőkkel,⁶² „sokat lát, sokat hall, tehát szükség volt a szolgálataira Bécsben”.⁶³ Nincs annak nyoma (legalábbis egyelőre), hogy a kortársak tisztában lettek volna Harsányi kettős életével, úgy tűnik, igaz, hogy reformkori pályafutása alatt (és később is) képes volt megtévesztő módon „mérgezni” a közéletet,⁶⁴ sikeresen „eljutni az ellenzék belső köreihez is”, például a Nemzeti Casinóról és legalább hat egyesületről adott rendszeres jelentései ellenére.⁶⁵

A legfontosabb kérdés alighanem ebben az esetben is az, hogy mi lehetett a titkosszolgálattal való együttműködés motivációja Harsányi részéről? (A kérdés természetesen minden korszak minden besúgója kapcsán felvethető, és a válaszkísérletek előtt – a 19. század első felére vonatkozóan is – érdemes megfontolni a történész, illetve az egykori ügynökök egykori cselekedetei közötti viszony kapcsán: „Amikor a történész elítélően szól a történelmi ágens (cselekvő) együttműködéséről, [...] nyilvánvaló, hogy a történelmi idő retrospektív látószögét alkalmazza a múlt égető dilemmáinak megítélésekor. Hisz a számára oly jól ismert utótörténet fényében értékel olyan múltbeli döntéseket és magatartásformákat, amelyek ágensei akkor még nem számolhattak a múlt jövőjének az ismeretével.”⁶⁶) A Sedlnitzky-hivatalnak jelentő informátorokról jogosan írja az elemző: „Tévedés volna azonban, ha azt hinnők, hogy csupán csak közönséges spiclikről, kétes erkölcsi felfogással bíró egyénekről van szó.”⁶⁷ Pajkossy Gábor összegzései is arra utalnak, hogy nagyon is különböző társadalmi helyzetű, továbbá nyilván: eltérő személyiségű, ebből fakadóan eltérő motivációjú figuráktól gyűjtöttek Bécsben bizalmas beszámolókat.⁶⁸ Az ügynök beszerzésében már akkor is szerepet játszhatott belső meggyőződés (miszerint a jelentéseivel az állam jó céljait szolgálja, azonosul a szerepével), külső kényszer (amikor a hatóságok valamilyen zsarolással, megfélemlítéssel, például büntetés elengedésével veszik rá a jelentéstételre), egyszerű anyagi érdek (a jelentésekért adott fizetés csábítása), vagy a karrier-építés valamilyen változata (hivatali előlépés elősegítése, nemesi cím megszerzése).

Ezek közül Harsányi esetében aligha beszélhetünk karrierizmusról (nincs jele annak, hogy bármi ilyesmivel honorálták volna a szolgálatait), némi szerepet játszhatott a magas fizetés, és talán a kényszer is (az 1830-as évek közepén a Kossuth híveként tanúsított aktivitás miatti hatósági nyo-

⁶² Pajkossy G.: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 38.

⁶³ Lábán A.: Kortörténeti titkos jelentések i.m. 307.

⁶⁴ Wertheimer E.: Eine ungedruckte Charakteristik i.m. 123.

⁶⁵ Pajkossy G.: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 38.

⁶⁶ Gyáni Gábor: Kollaboráció és a hatalom titka. In: Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés. Szerk. Horváth Sándor. Bp., 2014. 41–52, 44.

⁶⁷ Lábán A.: Kortörténeti titkos jelentések i.m. 311–312.

⁶⁸ Pajkossy G.: Toldy Ferenc i.m. 196–197.

másyakorlás). A feltételezések sorozatának következő pontján érdemes kiindulni Pajkossy Gábor gondolatából, miszerint Sedlnitzkynél külön csoportot képezhettek a „kettős lojalitású vagy valódi lojalitását eltitkoló, alakoskodó ügynökök, akiket [...] ellenzéki körökben nem fogadtak eleve bizalmatlanul”, ide sorolta az országgyűlési ifjakat feljelentő Lapsánszky Jánost, a neves irodalomtudós, akadémikus Toldy Ferencet és Harsányi Pált.⁶⁹

Háromjuk közül azonban csak Harsányi volt, aki jelentősebb, nyilvános politikai közszerepléseket is vállalt, és radikális ellenzéki meggyőződését az 1840-es évek első felében hangoztatta. (Toldy – bár nemcsak a kulturális élet szereplőiről, hanem legalább olyan mértékben közéleti figurákról is jelentett – ilyen értelemben nem „politizált”.) Ezután már csak az a kérdés merülhet fel, hogy „kettős lojalitás” mellett Harsányi Pál esetében beszélhetünk-e „kettős személyiségről”, vagyis hogyan tudta összeegyeztetni az országgyűlésben és a Pest vármegyei közgyűléseken elmondott radikális felszólalásait azzal, hogy titokban besúgói jelentéseket készített? Mi készítette arra, hogy azokról írjon bizalmas információkat a rendőrniszternek, akiknek a társadalmi és politikai rendszer megváltoztatását célzó eszméit a nyilvánosság előtt felvállalta? Voltak-e neki ezzel kapcsolatos etikai dilemmái? Mi lehetett a valódi meggyőződése, melyik véleménye volt az igazi és melyiket játszotta el? (Említett 1841. májusi röpirata alapján halványan arra gyanakodhatunk, hogy valóban szimpatizálhatott a protestáns hagyományokkal ötvöződő liberális egyházpolitikával.) Utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy például a vallásügyben történekről a konzervatív–egyházi oldal részéről amúgy is bőséges információkhoz juthatott a Sedlnitzky-hivatal, mert hálózatának jelentős részét – mintegy 16%-át – katolikus papok alkották, köztük még későbbi püspökök is,⁷⁰ akikben ebben az időszakban ilyen dilemma aligha merült fel, számukra a közszereplő és a titkos informátor szerepei összeegyeztethetők voltak, tekintettel az állam és a katolikus egyház közösnek vélt érdekeire.

Fentiekben Harsányi Pál közszerepléseit igyekeztünk csokorba gyűjteni, az informátori tevékenységével kapcsolatos dilemmák megválaszolása egy következő alapos kutatás tárgya lehet, a vonatkozó elemzéseknek minden bizonnyal ez az egyik leginkább „ígéretes” vonulata.⁷¹

⁶⁹ *Pajkossy Gábor*: Kormányzati informátorhálózatok a reformkorban. In: *Kémekek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Szerk. Katona Csaba. Szombathely, 2014. 169–179, 173.

⁷⁰ *Pajkossy G.*: Mit welchen i.m. 340–342, 347.

⁷¹ *Pajkossy G.*: Sedlnitzky magyarországi besúgói i.m. 38.